

11.09.2019
Sekretariat Studiów Doktoranckich

Katowice 17.07.2019

Prof. dr hab. Dariusz Nawrot

Kierownik Zakładu Historii Nowożytnej XIX w.

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Recenzja pracy doktorskiej**Mgr Anity Palimąki:*****Duszpasterstwo parafialne w dekanacie będzińskim w latach 1867-1914***

Pani mgr Anita Palimąka podjęła się interesującego zadania, przedstawienia duszpasterstwa parafialnego w dekanacie będzińskim w latach 1867-1914. W swoich rozważaniach wykracza jednak poza tak zarysowany temat pracy, bowiem omawia również organizację Kościoła katolickiego w Zagłębiu Dąbrowskim aż do czasów I wojny światowej. Charakteryzuje także duchowieństwo dekanatu oraz przedstawia działalność kulturalną i charytatywną parafii. Jak zaznacza Doktorantka, wprawdzie duszpasterstwo parafialne w dekanacie będzińskim jest. Jej głównym przedmiotem zainteresowania badawczego w pracy, to jednak jego zaprezentowanie podporządkowane jest analizie i ocenie, na ile korespondowało ono ze zjawiskami społecznymi, wynikającymi z przyspieszonego uprzemysłowienia obszaru Zagłębia Dąbrowskiego w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Zadaje przy tym ważne pytania badawcze: na ile duszpasterstwo reagowało na zachodzące zmiany w społeczeństwie regionu? Na ile duszpasterze dostrzegali nowe zjawiska i problemy jakie rodziła industrializacja i urbanizacja? W końcu, jakie formy działalności duszpasterskiej były odpowiedzią na nowe wyzwania, które pogłębiała jeszcze polityka rusyfikacji, zaostrowana przez władze carskie po upadku powstania styczniowego?

Dekanat będziński powstał w ramach dostosowywania organizacji kościelnej do struktury administracji rosyjskiej w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym, a jego utworzenie związane było z ustanowieniem nowego powiatu będzińskiego guberni piotrkowskiej, który obejmował większość ziem Zagłębia Dąbrowskiego. Jak słusznie zauważa mgr Anita Palimąka, problematyka duszpasterstwa w dekanacie będzińskim do dnia dzisiejszego nie została opracowana, co w pełni uzasadnia podjęcie badań nad tym tematem. Dostrzega przy tym te opracowania, które dotyczą podobnej problematyki lub w jakimś zakresie dotyczą omawianych zagadnień. Są to przede wszystkim prace Daniela Olszewskiego, między innymi na temat: *Aktywności społeczno-kulturalnej duchowieństwa w*

diecezji kieleckiej w XIX wieku, Tegoż: Bractwa religijne w diecezji kieleckiej w XIX wieku, czy Tegoż: Duszpasterstwo a przemiany społeczno-religijne w Zagłębiu Dąbrowskim w XIX w., ale także opracowania Bolesława Kumora na temat organizacji terytorialnej diecezji kieleckiej, Doroty Rosińskiej o rozwoju sieci parafialnej w Zagłębiu Dąbrowskim do 1914 roku, itp. Doktorantka przy tym podkreśla, że Jej badania wpisują się w podobne opracowania, poświęcone duszpasterstwu parafialnemu w XIX wieku, zarówno na obszarze Królestwa Polskiego i innych ziem polskich pod władzą państw zaborczych.

Podstawą źródłową recenzowanej rozprawy był przede wszystkim zasoby Archiwum Diecezjalnego w Kielcach, zawierającego dokumenty pozwalające opisać organizację Kościoła katolickiego, pracę duszpasterską oraz życie religijne na terenie dekanatu. Uzupełniają je dokumenty z Archiwum Archidiecezjalnego w Częstochowie, zawierającego między innymi księgi konsystorskie podzielone na poszczególne parafie badanego dekanatu. Wzbogacają podstawę źródłową pracy dostępne księgi parafialne. Uzupełniają ją dokumenty z Archiwum Diecezji Sosnowieckiej, Archiwum Jasnogórskiego w Częstochowie, służące do opisanego ruchu pielgrzymkowego oraz archiwów parafialnych z obszaru dawnego dekanatu będzińskiego. Doktorantka sięgnęła również do zasobów Archiwum Państwowego w Łodzi, gdzie przechowywane są akta Dyrekcji Szkolnej, czy Kancelarii Gubernatora Piotrkowskiego. Wykorzystane przez Doktorantkę akta uzupełniają: blisko 90 wydawnictw źródłowych, 10 pamiętników i wspomnień, 22 tytuły prasowe oraz ponad 200 opracowań i artykułów naukowych, stron internetowych, w tym bardzo ważne dla tematu rozprawy prace B. Kumora, J. Myszora, D. Olszewskiego, M. Trąby, J. Związka. Na tej podstawie można stwierdzić, że podstawa źródłowa oraz wykorzystana literatura naukowa nie budzą wątpliwości co do wartości recenzowanej pracy, chociaż, jak wykażę poniżej, w bibliografii zabrakło kilku opracowań i artykułów naukowych.

Recenzowana rozprawa doktorska składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, składających się od dwóch do pięciu podrozdziałów, zakończenia i bibliografii. Praca ma konstrukcję problemowo-chronologiczną, która jest spójna i logiczna. We wstępie mgr Anita Palimaka szczegółowo przedstawia cel pracy, stan badań, podstawę źródłową i literaturową dysertacji oraz omawia jej konstrukcję. Nie budzą przy tym wątpliwości przyjęte przez Autorkę dysertacji ramy terytorialne oraz chronologiczne, wyznaczone przez powołanie dekanatu będzińskiego i wybuch I wojny światowej, która w już pierwszych dniach przyniosła opuszczenie regionu przez Rosjan i jego okupację przez wojska niemieckie i austro-węgierskie.

Rozdział pierwszy poświęcony jest przedstawieniu okoliczności utworzenia dekanatu będzińskiego i zawiera charakterystykę jego obszaru, który w znaczącej części obejmuje Zagłębie Dąbrowskie, ziemię która zaczęła się wyodrębniać z zachodnich terenów Małopolski po III rozbiore Rzeczypospolitej. Nowo utworzone powiaty: siewierski i pilicki, nazywane wówczas Nowym Śląskiem, zostały wówczas częścią Księstwa Śląskiego. Wątpliwość wzbudza jednak tak wąskie zakreszenie przez Doktorantkę - za dr hab. Robertem Krzysztofikiem - obszaru Zagłębia Dąbrowskiego, ograniczonego jedynie do wielkich skupisk robotniczych powiatu będzińskiego. Można byłoby się doszukać w tym echa propagandowych działań historiografii okresu PRL-u, która bogate dzieje ziemi zagłębiowskiej chciała sprowadzić jedynie do historii wielkoprzemysłowej klasy robotniczej. Właściwsze, szczególnie w badanej epoce, byłoby utożsamienie tego regionu z powiatem będzińskim. W kolejnych partiach tego rozdziału Doktorantka omawia także przynależność kościelną tego obszaru w przeszłości, od końca XVIII wieku, i w tym miejscu uzupełnienia wymaga informacja o przynależności Siewierskiego Komisariatu Biskupiego do diecezji wrocławskiej do 1811 roku. Już na sesji 18 marca 1807 roku Komisja Rządząca w Warszawie poddała duchowieństwo z Nowego Śląska pod zwierzchność archidiecezji gnieźnieńskiej, a władze w Warszawie rozpoczęły starania o powrót dekanatu siewierskiego do biskupstwa krakowskiego. Rok później biskup wrocławski delegował władzę biskupią nad dekanatami byłego Nowego Śląska, a teraz już częścią Księstwa Warszawskiego, arcybiskupowi gnieźnieńskiemu, o czym powiadomił papieża w memoriale z 19 kwietnia 1808 roku. Wprawdzie 22 października 1811 roku biskup wrocławski odstąpił jurysdykcję na dawnym obszarze Nowego Śląska biskupowi krakowskiemu, ale ostatecznie kwestię tę rozstrzygnięto na zasadzie umowy między biskupami, a jej uregulowanie przez Rzym nastąpiło dopiero przez bullę papieża Piusa VII „Ex imposita nobis” z 30 czerwca 1818 roku, porządkującą administrację kościelną w Królestwie Polskim. Brakuje przy tym w opisie organizacji kościelnej wykorzystania pracy Ewy Ziółek: *Między tronem i ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*. Lublin 2012. Także przy opisie okoliczności utworzenia i dziejów diecezji kieleckiej w XIX wieku celowym wydaje się sięgnięcie po pracę Anny Barańskiej: *Między Warszawą Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego*. Lublin 2008. W kolejnych partiach tego rozdziału Doktorantka szczegółowo i interesująco przybliży zagadnienia związane z organizacją dekanatu będzińskiego w latach 1867-1914, zachodzące w tym okresie zmiany terytorialne, rozwój parafii i ich obsady przez duchownych. Pamięta o zróżnicowaniu religijnym i narodowościowym ludności na obszarze dekanatu, co było skutkiem napływu w granice

Imperium Romanowów kapitału obcego, który lokował swoje inwestycje między innymi w Zagłębiu Dąbrowskim, przyływu rosyjskich urzędników i osiedlanie się ludności żydowskiej, która trudniła się handlem i rzemiosłem. Doktorantka interesująco kreśli charakterystykę ludność, dostrzegając jeden z zasadniczych problemów, jakim było migracja zarobkowa, gwałtownie zmieniającą sytuację demograficzną w regionie, przez niekontrolowane powiększenie liczby ludności. W opisie inteligencji zagłębiowskiej, w tym środowiska lekarzy, także tych działających w regionie na rzecz najuboższych, brakuje prac dr Krzysztofa Brożka. Natomiast w przedstawieniu emigracji zarobkowej do Europy i Ameryki, dla której istotnym punktem były Mysłowice, warto było wykorzystać monografię tego miasta autorstwa Alfreda Sulika. Drobną uwagę dotyczy jeszcze kwestii tzw. kąta lub trójkąta trzech cesarzy (s. 22). Nie stykały się tam granice trzech zaborów, jak pisze Autorka, ponieważ Śląsk nie był terytorium utraconym w rozbiorach Rzeczypospolitej. Właściwsze byłoby stwierdzenie, że stykały się tam granice trzech państw rozbiorczych, z których jednym były niewątpliwie Prusy, posiadające Śląsk od wojen śląskich.

Kolejny rozdział mgr Aneta Palimąka poświęca duchowieństwu na obszarze dekanatu. Na wstępie, na ile pozwalają na to źródła, przedstawia pochodzenie społeczne duchowieństwa, edukację oraz przygotowanie do kapłaństwa, aż do przyjęcia święceń. Autorka analizuje przy tym wpływ listów pasterskich i czasopism katolickich na formację duchowo-intelektualną księży. Bardzo szczegółowo omawia obowiązki dziekana, proboszczy, wikariuszy oraz księży prefektów. W swoich rozważaniach uwzględnia także politykę władz rosyjskich wobec duchowieństwa katolickiego, które, co wielokrotnie podkreśla - po klęsce powstania styczniowego stało się przedmiotem wielu ograniczeń i represji. Omawia także uposażenie duchownych, co jest związane z próbą przejęcia także w tej kwestii kontroli przez władze rosyjskie, po przez ustalanie dla nich pensji rządowych. Doktorantka zarówno w tym rozdziale, jak i w kolejnych partiach pracy interesująco opisuje działalność księdza Grzegorza Augustynika. Wspomina także o podejrzeniach dotyczących jego kontaktów z socjalistami, co warto uzupełnić o informację, że ksiądz Augustynik, z całego serca wspierał działania niepodległościowe, w tym akcję legionową w Zagłębiu Dąbrowskim w 1914 roku, za co biskup kielecki Augustyn Łosiński pozbawił go ostatecznie parafii i zesłał do Łaska.

Trzeci rozdział recenzowanej pracy zawiera omówienie tych obszarów działalności duszpasterskiej, które związane są z życiem sakramentalnym w parafiach. Interesująca jest analiza ilościowa przyjmowanych sakramentów, która pokazuje zmiany w życiu religijnym wiernych, będące efektem przyspieszonej i niszczącej stare struktury społeczne

industrializacji oraz przyspieszonej urbanizacji obszarów Zagłębia Dąbrowskiego. Doktorantka omawia przy tym kwestie związane z frekwencją na nabożeństwach, na którą wpływ miały zmiany w moralności środowiska robotniczego w końcu XIX i na początku XX wieku oraz porusza problematykę przystępowania do spowiedzi, komunii świętej oraz przygotowania dzieci do przyjęcia tych sakramentów. Nie pomija kwestii związanych z popularnością kultu poszczególnych świętych, co odzwierciedlały przechowywane w kościołach badanego regionu relikwie, nabożeństwa ku ich czci, intencje mszalne, itp.

Natomiast w rozdziale czwartym analizie poddała tę część działalności duszpasterskiej, która obejmuje przepowiadanie kościelne. Przedmiotem rozważań Doktorantki są kazania kościelne, w tym przygotowanie duchownych do ich wygłaszania, homilie, nauki katechizmowe. Co ważne, uwzględniła w nich próby ingerencji władz rosyjskich w ich język oraz treść, do cenzury włącznie. Autorka szczegółowo przedstawiła problematykę nauczania religii w szkołach na obszarze dekanatu, w tym program edukacji religijnej oraz kwestię uzyskiwania przez duchownych pozwoleń na prace w oświacie, włącznie ze zmianami jakie wprowadziły władze w wyniku wydarzeń rewolucyjnych z 1905 roku, przynoszące możliwość tworzenia polskich instytucji i organizacji społecznych, w tym polskiego szkolnictwa prywatnego. Natomiast wspominając o wydarzeniach rewolucyjnych z 1905 roku Doktorantka nie analizuje na ile listy pasterskie biskupa Tomasza Kulińskiego wynikały z nacisków na hierarchów władz rosyjskich. W ogóle w ocenie wpływu rewolucji 1905 roku na sytuację Kościoła brakuje wykorzystania artykułu Wojciecha Jemielity: *Sytuacja Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim po Rewolucji 1905 roku*. „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawno-historyczny” 2005, 48/1-2, s. 157-184. A przecież ustępstwa władz carskich wywalczone przez społeczeństwo Królestwa Polskiego, przyniosły także Kościołowi likwidacje ograniczeń wprowadzonych po powstaniu styczniowym. Biskupi odzyskiwali prawo mianowania księży na stanowiska kościelne, zniesiono prawo o zamykaniu klasztorów, zezwolono na religijne procesje poza terenem kościelnym itp., a wszystko to stało się inspiracją dla reform dotyczących duszpasterstwa. Brak też w pracy informacji o postawie duchowieństwa dekanatu wobec ożywienia życia politycznego w Królestwie Polskim, związanego na przykład z wyborami do Dumy Państwowej.

W kolejnym rozdziale mgr Anita Palimąka omówiła działalność bractw i stowarzyszeń religijnych na terenie dekanatu i ich roli w życiu parafii. Sporządziła przy tym pełną listę bractw działających w parafiach dekanatu będzińskiego, charakteryzując także te, które swoją działalność w regionie rozpoczęły jeszcze w XVII i XVIII wieku. Szczególną uwagę skupiła na działalności tych stowarzyszeń katolickich, które za cel przyjmowały szerzenie oświaty

wśród ludności wiejskiej i robotniczej. Poddawa przy tym ocenie zaangażowanie duchownych w działalność lokalnych stowarzyszeń, czy udział w ich władzach. Jednak pisząc o działaniu Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich, powołanego w październiku 1905 roku, nie osadza swoich rozważań w wydarzeniach rewolucyjnych, jakie ogarnęły wówczas ziemie Rosji i Królestwa Polskiego. Doktorantka natomiast omówiła kwestię rekolekcji i misji w parafiach, których odrodzeni nastąpiło po wydaniu edyktu tolerancyjnego w 1905 roku oraz odradzającemu się ruchowi pielgrzymkowemu, w skali lokalnej, ale uwzględniając nawet te najodleglejsze pielgrzymki do Ziemi Świętej.

Ostatni rozdział pracy Doktorantka poświęciła roli duchowieństwa w funkcjonowaniu kościelnych organizacji społeczno-kulturalnych. Na wstępie omawia kwestię reformy muzyki liturgicznej, dostrzegając zasadniczy problem braku kadr, które mogłyby taką reformę w parafiach wprowadzić, co wiązało się z kompetencjami organistów. O wiele istotniejsza jest analiza aktywności oświatowej duchownych, w tym propagowanie czytelnictwa, zakładanie bibliotek i czytelni, a w końcu propagowaniu prenumeraty czasopism katolickich. Wzbogaca te rozważania zestawienie wszystkich bibliotek w dekanacie będzińskim po 1907 roku i księży za nie odpowiedzialnych. Równie istotne są zaprezentowane w tym rozdziale inicjatywy duchownych służące polepszeniu poziomu życia lokalnych społeczności, przez zakładanie towarzystw dobroczynnych. Było to wręcz niezbędne w regionie szczególnie upośledzonym na skutek drapieżnej industrializacji, w którym i tak kroplą w morzu potrzeb było organizowanie jadłodajni, ochronek, przytułków oraz podejmowanie innych działań, w tym przeciwdziałanie alkoholizmowi. Podobne inicjatywy pomagały zwalczać patologie, na które nie zwracali uwagi urzędnicy carscy. Brakuje jednak w tym rozdziale przykładów konkretnych działań mających przeciwdziałać skutkom tak szybkiego i niekontrolowanego rozwoju przemysłowego regionu.

Interesujące wnioski zawarła Autorka w zakończeniu. Podsumowała kwestie dotyczące organizacji parafialnej na terenie dekanatu będzińskiego, która nie nadążała za gwałtownymi zmianami w demografii regionu. Pokazała też braki w działalności duszpasterskiej, która sprowadzała się do tradycyjnych form pracy w parafiach, nie odpowiadając często na wyzwania jaki rodził przełom wieków, ale zaprezentowała również te inicjatywy, które służyły przeciwdziałaniu zubożeniu religijnemu i miały służyć ożywieniu praktyk religijnych. Wydaje się jednak, że zakończenie, ze względu na poruszaną problematykę, jest zbyt skromne, a co najważniejsze, nie ma w nim nawet próby porównania duszpasterstwa w dekanacie będzińskim z duszpasterstwem parafialnym prowadzoną na

innych obszarach ziem polskich w tym samym okresie. Co cenne, rozważania Autorki często ilustrują pomocne tabele.

W pracy można znaleźć nieliczne drobne błędy literowe i stylistyczne. Na przykład na s.101 Żyd pisany z małej litery. Czasami zdarzają się powtórzenia, jak na s. 40 o kapłanach urodzonych na Śląsku Pruskim. Należy jednak pamiętać, by zawsze poddawać imiona postaci przywoływanych po raz pierwszy w tekście, choć oczywiście nie zawsze jest to możliwe. Na przykład na s. 19 biskup Łętowski, na s. 31 działaczka społeczna Żarska, na s. 43 generał gubernator Hurko, na s. 46 biskup Kuliński i ksiądz rektor Kluczyński, itp. Przypisy skonstruowane są prawidłowo, a recenzowana praca napisana jest poprawnym językiem.

Wysłtek mgr Anity Palimąki pozwolił stworzyć pracę opartą na źródłach i wnoszącą wiele nowych i szczegółowych informacji na temat życia duszpasterskiego w dekanacie będzińskim w badanym okresie, od końca lat 60-tych XIX wieku do czasów I wojny światowej. Tym samym Doktorantka wzbogaciła wiedzę na temat sytuacji Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim, analizując jego pozycję i oddziaływanie w specyficznym regionie, jakim było Zagłębie Dąbrowskie. Dostrzegła przy tym problemy, jakie zrodził proces industrializacji i związana z nim przyspieszona urbanizacja na obszarze Zagłębia Dąbrowskiego, które powodowały dysproporcje między rozrastającymi się osiedlami o charakterze robotniczym, a niewystarczającą ilością miejsc kultu. Wpływało to na stopniowy zanik praktyk religijnych. Pogłębiało to zjawisko oderwanie od rodziny nowoprzybyłych do pracy i opuszczających tradycyjne społeczności wiejskie mieszkańców Królestwa Polskiego, co przekładało się na ich słabnące przywiązanie do wiary i zwyczajów. W Zagłębiu powiększało te zjawiska wyobcowanie dużej grupy mieszkańców, wynikające ze zróżnicowania lokalnej społeczności pod względem narodowym i religijnym. Doktorantka w całej pracy sprawnie analizuje źródła i umiejętnie odnosi płynącą z nich wiedzę do ustaleń literatury historycznej. Wykazuje się przy tym znajomością omawianych zagadnień związanych z funkcjonowaniem Kościoła w Zagłębiu Dąbrowskim z XIX i na początku XX wieku. Tym samym Doktorantka wypełniła lukę w badaniach nad dziejami Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim w okresie zaborów. Oceniając jak najbardziej pozytywnie wartość dysertacji wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Anity Palimąki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

